

Būdvardžio kamienų kaitos tendencijos XIX a. raštuose rytų aukštaičių patarme

REGINA RINKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas regina.rinkauskiene@leu.lt

Straipsnyje gilinamasi į XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių patarme, morfologiją. Apžvelgiama keletu to meto raštijos atstovų – Mykolo Cerausko, Lauryno Bortkevičiaus, Henriko Balevičiaus, Mykolo Smolskio, Tado Lichodzejausko, Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno, Antano Kitkevičiaus, Andriaus Benedikto Klungio – religinių tekstų kalba. Didžiausias dėmesys skiriamas būdvardžio morfologijai. Aptariamos tiek paprastųjų, tiek įvardžiutinių būdvardžių kamienų kaitos tendencijos, apžvelgiamos archajiškos būdvardžių formos. Pastebėta, kad daugelis būdvardžių kamienų svyravimų būdingi ir šiandieninei rytų aukštaičių patarčiai.

Raktažodžiai: XIX a., lietuvių religiniai raštai, rytų aukštaičių patarmė, morfologija, būdvardis, kamienų kaita

---

IVADAS

XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje nebuvo vienodo nusistatymo dėl tarmės pasirinkimo rašomajai kalbai. Dėl susidariusių istorinių aplinkybių (ypač dėl gausaus žemaičių inteligentų būrio atsiradimo ir įsitraukimo į literatūrinę bei kultūrinę veiklą) tuo metu pasirodė daug žemaičių tarmės pagrindų rašytų raštų, tačiau ėmė rodytis ir rytų aukštaičių tarmės pagrindų rašytų darbų (11, 194; 12, 206).

Šiuo straipsniu tęsiama XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių patarme, kalbos ypatybių analizė (1).

Straipsnio tikslas – apžvelgti XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių patarme, būdvardžių formas, aptarti būdingiausias būdvardžių kamienų kaitos tendencijas.

Straipsniui medžiaga rinkta iš keletu XIX a. religinės raštijos autorių, rašiusių rytų aukštaičių patarme, veikalų (Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno knyga *Šventas Izidorius artojas* (1859); Antano Kitkevičiaus knygos *Hymny ojców świętych* (1848) lietuviškos giesmės; Andriaus Benedikto Klungio knygelė *Litanijos su maldomis* (1842); Lauryno Bortkevičiaus knyga *Giesmės apie keturiolika stacijų* (1810); Mykolo Cerausko dvi knygelės *Senas katekizmas* (1803) ir *Kozonis padėkavonės* (1803); Mykolo Smolskio knyga *Uvogos apie išganymą*

---

(1) Apie ankstesnius tyrimus žr. [15, 336–342; 16, 124–128; 17, 38–44; 18, 62–68; 19, 92–97].

dūšios (1823), Tado Lichodzejausko pamokslas *Gailus atminimas* (2) (1841) ir Henriko Balevičiaus *Keliavedys* (1857)). Iš negausių biografijos duomenų galima nustatyti tikslesnę šių autorių kilmę. Iš rytų aukštaičių uteniškių ploto yra kilę Henrikas Balevičius (3) ir Tadas Lichodzejauskas (4), iš anykštėnų ploto – Mykolas Smolskis (5) ir Antanas Kitkevičius (6); iš panevėžiškių ploto – Mykolas Cerauskas (7) ir Laurynas Bortkevičius (8). Daugiausia keblumų tiksliau detalizuojant kilmės vietą kyla dėl Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno ir Andriaus Benedikto Klungio, nes nė viename šaltinyje nėra nurodoma konkreti gimimo vieta (9).

Surinkta medžiaga analizuojama remiantis aprašomuoju ir lyginamuoju metodais.

BŪDWARDŽIŲ KAMIENŲ SVYRAVIMO ATVEJAI

Tekstuose nemažai rytų aukštaičiams būdingų būdvardžių, kurie dažnai svyruoja tarp *a* ir *u* kamienų. Tokie nuolatiniai svyravimai ypač būdingi senovinio *a* kamieno būdvardžiams arba naujai atėjusiems iš *u* kamieno [25, 274]. XIX a. raštuose tarp *a* ir *u* kamieno svyruoja šie būdvardžiai: *stiprus / stipras* (10) (iš *wiriszkas stipras szirdies* 52₁₃ HB; *efmi Ponas Dievas Tawa stipras* 15₂₆ MC; *ing <...> stipras rankas tawo* 29₁₀ MC; *jaunam ir stipram umži* 13₁₈ TL; *stipru prižadieimu grieka saugotis* 62₈ MS; *stipras prižadieimas* 62₉ MS; *reyki turret szcziru, stipru isz szirdies geylistu* 52₂₈ MS); *bjaurus / bjauras* (*sapnus biaurus* 230₁₅ AK; *isz bjauros ju burnos* 34₈ KMM); *malonus / malonas* (*Buk mums malonas* 11₁ ABK); *paklusnus / paklusnas* (*wiresnybej sawa paklausnas* (11) 79₁ KMM); *skaistus / skaistas* (*skajstas dunguj* 79₅ KMM); *aštrus / aštras*

- (2) Pilnas pavadinimas „Gaylus atminimas tieysinga giwienima Kunega Mateusza Markiewicziaus, klabona bażniczias Birżiu, unt egzekwiju, par prietialus didielam susirinkimi už ja dusziu mietosie 1841. Mienasia pustia 6. Dienoy bażnicziay Birżiu atłaykitu, nuog kuniga T. Lichodziejauska“.
- (3) Z. Zinkevičius rašo, kad H. Balevičius kilęs iš Utenos apylinkių [27, 182].
- (4) V. Vanago [23, 74] ir Z. Zinkevičiaus [27, 183] duomenimis, T. Lichodzejauskas gimė Kimbariškyje prie Antalieptės (Zarasų r.). V. Biržiška [1, 137] nurodo dar tiksliau – Kimbariškyje, Antalieptės parapija ir valsčius, Ukmergės apskritis. Rašoma, kad dokumentuose gimtoji T. Lichodzejausko vieta vadinama dar ir Kimbariškais, ir Kimbarais.
- (5) M. Smolskio gimimo vieta skirtinguose šaltiniuose nurodyta nevienodai: *Lietuvių enciklopedijoje* [7, 164] minimas Svėdasų valsčius, Rokiškio apskritis, V. Biržiška nurodo Ukmergės apskritį [1, 179]. Tokių nevienodumų galėjo atsirasti dėl administracinio Lietuvos skirstymo įvairiu laikotarpiu. Iki XIX a. pabaigos Svėdasai priklausė Ukmergės apskrčiai [22, 368]. Rašydamas Ukmergės šnekto aprašą ir K. Jaunius (2, 79) mini šioje teritorijoje būdingą anykštėnams rotininkavimo ypatybę. Rokiškio apskritis susiformavo tik XX a. pradžioje, Svėdasai šiai apskrčiai ėmė priklausyti tik nuo 1919 iki 1946 m. [21, 560]. Z. Zinkevičius taip pat nurodo, kad M. Smolskis kilęs iš Ukmergės apylinkių [27, 182].
- (6) A. Kitkevičius gimė Šešuolių apylinkėje (Ukmergės r.) [27, 183].
- (7) M. Cerausko gimimo vieta nurodoma skirtingai: Nemunėlio Radviliškis (27, 185) ir Juostaviečiai, Biržų rajonas, Pačeriaukštės seniūnija, Panevėžio apskritis [23, 54].
- (8) Daugelio šaltinių teigimu [6, 150; 23, 55], L. Bortkevičius gimė Radviliškio rajone, Jankaičiuose. Apie L. Bortkevičiaus kilmę Z. Zinkevičius [27, 181] neužsimena, tik nurodo, kad jo darbai buvo skirti Skapiškio kalvarijų maldininkams.
- (9) Rašoma, kad K. Michnevičius-Mikėnas kilęs nuo Anykščių, o A. B. Klungys – kažkur netoli Latvijos [23, 79; 27, 181–183]. Galima tik spėti, kad A. B. Klungys galėtų būti rytų aukštaitis uteniškis, nes uteniškių salelių esama ir dabar Latvijos teritorijoje: apie Aknystą, Subačių, vakarinėje Daugpilio apylinkių dalyje [8, 123].
- (10) XIX a. raštuose minkštumo ženklas nebuvo rašomas nuosekliai, todėl kai kurių formų priskyrimas *a* ar *u* kamienui yra sąlygiškas. Jokių abejonių nepalieka tik vienaskaitos vardininko forma, pavyzdžiui, *stipras prižadieimas*.
- (11) Formos *paklausnas* nėra *Lietuvių kalbos žodyne*.

(su asztru pejlu 14₁₇ KMM); *blaivus / blaivas* (*Tarnaj Diewa blajwas ir swetima netroszkingas* 78₂₁ KMM); *ramus / ramas* (*giwena ramas* 40₂₀ KMM); *šykštus / šykštas* (*buwa kalboj sziksztas* 57₁₆ KMM); *ankštus / ankštas* (*siowras ir unksztus ir kielas* 18₉ MS). Rastosios būdvardžių negimininės formos leidžia daryti prielaidą, kad svyravimas tarp *a* ir *u* kamienų būdingas ir būdvardžiams *mielas / mielus* (*net mielu pra juos žureti* 32₁₉ KMM); *meilus / meilas* (*idant wisi darbaj <...> mejli butu* 82₂₄ KMM). *Lietuvių kalbos žodyno* (www.lkz.lt) duomenimis, be senųjų raštų, būdvardžiai *stipras, -a; ankštus, -i* užrašyti iš daugelio rytų aukštaičių patarmės punktu; *bjauras, -a; blaivas, -a* – tik iš panevėžiškių; *šykštas, -a* – iš panevėžiškių bei kupiškėnų ploto; žodyne pateiktas Kazimiero Būgos pavyzdys (*Šviesuolis negali pasitenkinti šykštomis istorijos žiniomis* K. Būg.) leidžia spėti, kad toks būdvardis galėjęs būti vartojamas ir uteniškių patarmėje. Būdvardis *meilas, -a* – tik iš vilniškių, o *mielus, -i* – iš vilniškių ir panevėžiškių ploto. Būdvardžių *malonas, -a; paklusnas, -a; skaistas, -a* (12); *aštras, -a* (13), *ramas, -a* formos užfiksuotos tik senuosiuose raštuose (14). XIX a. raštų būdvardžiams įprasta dar viena rytų aukštaičių patarmei (15) būdinga ypatybė – *a* kamieno būdvardžiai turi *u* kamieno vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko formas, pavyzdžiui, *linksmus paukščizy 8₁₈ MC; blogus bus ir wisas uczinkas ir sprowa* 124₂₅ MS.

Pasitaiko keletas kitų būdvardžių kamienų svyravimo atvejų, pavyzdžiui, *u* ir (*i*)*ja* kamienai *malonus / malonis* (*małonis gaspadorius, małoni gaspadinia* 48₄ KMM); *a* ir (*i*)*ja* kamienai *vienatinis / vienatinas* (*Sunau wienatinas* 229₁₆ AK); *u* ir (*i*)*ja* kamienai *geranorus / geranoris* (16) *buwa del kiekwiena geranorus* 29₁₀ KMM. Būdvardžių *malonis, -i; vienatinas, -a; geranorus, -i* nėra užfiksuota *Lietuvių kalbos žodyne*. Šiame žodyne nėra ir būdvardžio *dvasiškis, -ė*, nors rastas pavyzdys *kaltibi dwasiszki* 229₇ AK rodo, kad tokia forma būtų galima. Rytų aukštaičių patarmėje linkę sumišti *ē* ir *īā* kamienai. Tokį atvejį randame ir K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje: *paskutiniu wisztu <...> pragiere* 51₆. *Lietuvių kalbos žodyne* taip pat užrašytas vienas *īā* kamieno atvejis: *Tuomet karaliūnas Jonas iš piktumo griebė paskutiniomis [jėgomis] ir už sykį nukirto visas tris galvas* MP (17). Tam tikrų svarstymų kelia L. Bortkevičiaus darbe rastas pavyzdys: *atminkiem teypogi anu baysi walandu* 39₁₇. Būdvardžio *baisus, -i* moteriškosios giminės vienaskaitos galininko forma turi galūnę *-i*, kuri galėtų atitikti ir *-ī*, ir *-ę*. Vadinas, galėtume svarstyti, kad tai galėtų būti *i* arba *ē* kamieno forma.

Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių vienaskaitos vardininko (taip pat homoniminės šauksmininko) ir galininko formos dažnai turi dvejopas galūnes *-is* ir *-ias, -į* ir *-ia*, vadinas, svyruoja tarp *ja* ir *ija* kamienų (18), pavydžiui: *niekalcziausis ir kuntriausis Ižganitojau* 9₄ HB; *tas kraujas szwińcziausis <...> bus abczistijmu duszias* 57₅ HB; *weyda Szwećiausi* 48₁₁ LB;

(12) Vienas pavyzdys yra pateiktas iš Dieveniškių: *O kap ištiko saulelė, skaistos uogelės nucirpo*.

(13) Šis būdvardis dar būdingas pietų aukštaičiams.

(14) R. Rinkauskienės duomenimis [13, 48–52], būdvardžiai *stipras, -a; bjauras, -a; smulkas, -a; aštras, -i; smailas, -a; pigas, -i; ramas, -i; rūgštas, -i; švelnas, -a* dar ir šiuo metu gyvi uteniškių patarmėje.

(15) *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje* [8, 106; 127; 154] nurodoma, kad tokios formos būdingos beveik visoms rytų aukštaičių patarmėms: vilniškiams, uteniškiams, kupiškėnams ir panevėžiškiams. Neminimi tik širvintiškiai ir anykštėnai, tačiau anykštėno M. Smolskio knygoje rastas pavyzdys rodo, kad tokios formos galėjusios būti ir šioje patarmėje.

(16) *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas *geranoris* tik kaip daiktavardis, nors pavyzdys *Šitie keletas būdo bruožų yra įsidėmėtini bet kuriam geranoriui piliečiui Vaižg.* rodo, kad tai galėtų būti ir būdvardis su daiktavardinė galūne, tarmėse toks reiškinys gana dažnas.

(17) MP – Pasakų rinkinys. Rankraštis, K. Būgos gautas iš J. Murkos.

(18) Naujausiuose dialektologijos darbuose [3; 4; 10] šie kamienai jau įvardijami kaip *ja*, ir *ja₂*.

didžiausis butum unt swieta griesznikas 7₁₂ LB; *atlays mums ir Tiewas auksciaufis* 72₃ LB; *Diewie mielaufias* 12₁₂ MC; *Wieszpatie mana cziszcziausias ir niekalcziausias* 116₁₅ MS; *ing Softą tawa szwincziaufi* 12₁₄ MC; *par jo taj žodi brungiausi* 236₂₀ AK; *Tewé geringiausias* 228₁₅ AK; *Sunau mieliausias* 228₁₆ AK; *didžiausis likó* 233₄ AK; *jemia szwencziausi Sakramentu* 65₂₀ KMM; *Diewie musu aukszcziausias!* 11₂₆ TL.

Apibendrintą būdvardžio kamienų mišimo vaizdą galime matyti žemiau pateiktoje lentelėje (žr. lentelę).

Lentelė. Būdvardžių kamienų mišimas

Būdvardžio kamienų mišimo tendencijos	Pavyzdžiai
$a \leftrightarrow u$	<i>stipras prižadieimas</i> 62 ₉ MS; <i>siowras ir unksztus ir kielas</i> 18 ₉ MS
$u \rightarrow (i)ia$	<i>małonis gaspadorius, małoni gspadinia</i> 48 ₄ KMM
$(i)ia \rightarrow a$	<i>Sunau wienatinas</i> 229 ₁₆ AK
$ia \leftrightarrow iia$	<i>didžiausis likó</i> 233 ₄ AK; <i>Diewie mielaufias</i> 12 ₁₂ MC

Vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko ir daugiskaitos vardininko formos turi daiktavardines galūnes, pavyzdžiui: *Prieg krikšztuy szwentuy* 13₃₀ MC; *liguj Jóm Diewuj* 237₄ AK; *atejdawa seniausej kajminaj* 52₂₃ KMM; *jawaj <...> gieriausej ir brungiausej buwa* 50₁₄ KMM; *artimiausej giminies* 60₂₅ KMM; *aszmenies strielos ira asztresniey* 80₄ MS. Tokių formų pasitaiko ir dabartinėje rytų aukštaičių uteniškių patarmėje, pavyzdžiui: *bedné.sņei neturė.jæ.; bú.va.sņeikė.sņei.* (Dusetos).

ARCHAJIŠKOS BŪDVARDŽIŲ FORMOS

XIX a. raštuose rytų aukštaičių patarme rasta nemažai kitokios darybos būdvardžių. Jų vartojimą galėjo lemti ir veikalų specifika – religiniai, dažniausiai versti, veikalai (19). Daugelis aptariamų būdvardžių jau nebevertojami nei rytų aukštaičių patarmėje, nei bendrinėje kalboje, vadinasi, juos galėtume priskirti archajiškoms formoms.

Tekstuose gausu būdvardžių su priesaga *-ing-*. Šios priesagos būdvardžiai dažniausiai rodo vidinę ypatybę, kuri kyla iš turėjimo dalykų, įvardytų pamatiniu žodžiu, dažniausiai daiktavardžiu (20) [5, 76]. Surinkti pavyzdžiai rodo, kad XIX a. raštuose vartojami būdvardžiai su priesaga *-ing-* yra dažniausiai išvesti iš būdvardžio ir ne visada rodo vidinę ypatybę, pavyzdžiui: *mislik apej gajlingu nuludimu* 46₇ HB (21) (: gailus); *bałsu gajlingu* 238₉ AK (: gailus); *atmink ruftingas žmogau* 31₆ LB (: rūstus); *nog weyda fudzios ruftinga* 80₁₆ LB (: rūstus); *unt sawi rustingu* 36₁₉ MS (22) (: rūstus); *nog takiu aszaru biewayssingu* 53₈ HB (: bevaisis); *dél musu gieringas* 238₁₄ AK (: geras); *sargas apdajringas* 230₁₃ AK (apdairus); *wéjdu méjlingu* 238₈ AK (: meilus); *nieiszasakitey kuntringas* 9₁₁ TL (: kantrus); *wietas wesingas* (23) 13₁₂ KMM (: vėsus); *regi Diewu ape ikmetingus dajktus* 82₂ KMM (ikmetis?); *Tarnaj Diewa geras ir tobulingas* 78₁₁ KMM (tobulas); *idant neapwejzdingu nutwertu zuwi* 29₆ KMM (: neapveizdus). Keletą šios priesagos vedinių galime sieti ir su daiktavardžiu, pavyzdžiui: *Małoninga bałsa* 7₄ LB (: malonė); *Diewie Małoningas* 37₁₉ MS (: malonė); *paduos małoningu runku* 11₁₃ TL

(19) Vienintelis T. Lichodzejausko pamokslas yra originalus.

(20) Kartais pamatinis žodis gali būti būdvardis arba veiksmažodis.

(21) H. Balevičius pagal kilmę uteniškis, šios patarmės pavyzdžių pateikta ir *Lietuvių kalbos žodyne*.

(22) L. Bortkevičius – panevėžiškis, o M. Smolskis – anykštėnas, šių patarmių pavyzdžių pateikta ir *Lietuvių kalbos žodyne*.

(23) Toks būdvardis neužfiksuotas *Lietuvių kalbos žodyne*.

(: malonė); *par rupieslingu ir greytu iszpildimu* 8₁₄ TL (: rūpeslis (24) „rūpestis“); *mokik ij kad butu <...> doru, rupu ir darbingu* (25) 19₁₅ KMM (: darbas); *darbininkaj maldingas* 78₇ KMM (malda). Iš veiksmažodžio padarytų daiktavardžių su priesaga *-ing-* pasitaikė vos keletas: *unt Diewa wisur-esinga* 10₁₇ KMM (visur esąs); *wiresnejem <...> wisadu buwa klausingu* 11₂₆ KMM (: klausyti); *Tarnaj Diewa <...> swetima netroszkingas* 78₂₁ KMM (: netrokti); *buwa linksmas ir suderingas* 11₂₀ KMM (: suderinti). Vienas šios grupės daiktavardis turi dvi šaknis: *diewagarbingas dajnas* 23₂₅ KMM (dievas + garbė). Kalbininkų nuomone (5, 83), „teikiamų vartoti dūrybos-priesagų darybos būdu padarytų būdvardžių nedaug <...>; dažniausiai <...> prisegama priesaga *-inis, -ė*, rečiau – *-iškas, -a*“.

Rasta ir kitų priesagų vedinių. Su anykštėnų patarme būtų galima sieti būdvardį *ugnystas, -a* reikšme *ugnies spalvos, ugninis* (*ugnistan ezieran inmestas* 45₁₅ MS). Su bažnyntiniuose raštuose vartotais, senoviniaisi – *ugnėtas, -a* (*žarijus ugnetus fukuopfi* 22₂₄ MC); *vienaitis, -ė* (*Sunu fawa wienayti dawe* 108₉ LB); *duoslus, -i* (*Duoslus wisó Dalitjau* 228₁₃ AK); *suluotas, a* (*linka nuo suľuotu grusziu* 49₁₃ KMM); *kasdienykštis, ė* (*kazdiennikfztis iu walgimas* 11₄ MC).

Be priesaginių būdvardžių, rasta ir kitokios darybos archajiškų būdvardžių formų. Vienus galime sieti su rytų aukštaičių patarme (*łeaymeafnis ira dayktas duot, oneg imti* 22₂₉ MC (26); *Łenas isz paties prigimima* 7₈ TL; *balsi ja malda iszduodawa garsu* 17₁₇ KMM; *mokik ij kad butu <...> doru rupu* 19₁₅ KMM; *Sunu Sawa wienaturi <...> dawie* 13₂₈ MS), kitus – tik su senaisiais, ypač bažnyntiniais, raštais (*Rejka but doru, diewabajmingu, patogu* (27) 3₁₃ KMM; *pati tuo-pi* (28), *apsukri ir darbinga* 38₂ KMM; *par aplinkus* (29) *metus* 64₁₆ KMM; *Diewe maldus* (30) 26₁₉ MC; *Tewe mufu danguijs* 29₂ MC).

Prie archajiškų formų reikia aptarti ir įvardžiutinių būdvardžių senąsias formas. Rasta ė kamieno būdvardžio *didis, -ė* vienaskaitos vardininko forma *didėja* (*A labiausi didieje niedele* 2₆ HB), kuri dažniausiai vartojama aukštaičių vakariečių ir Vilniaus krašto dzūkų plote (24, 67). Keletas kitų pavyzdžių dar aiškiai rodo sudedamąsias įvardžiutinių būdvardžių dalis: paprastasis būdvardis + įvardis *jis* (įvardis nepakitęs) (31), pavyzdžiui: *wiresnejem <...> wisadu buwa klausingu* 11₂₆ KMM; *tewaj ir wiresniejej* (32) *prisaka* 12₁₄ KMM; *garbintu Tewą jufu Dangujej* (33) 20₁₃ MC; *ramina raudancziu motinu wienatija sunous* 12₈ TL.

IŠVADOS

XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių patarme, analizė leidžia daryti tokias išvadas:

1. Pastebėti būdvardžio *a* ir *u* kamienų svyravimo dėsningumai, kurie ir šiuo metu būdingi

(24) Daiktavardžio *rūpeslis* nėra pateikta *Lietuvių kalbos žodyne*, bet būdvardis *rūpeslingas* užrašytas iš senųjų raštų.

(25) Reikšme *darbštus* būdvardis *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktas tik iš senųjų raštų.

(26) Panevėžiškių plote užrašytas būdvardis *laimus, -i*.

(27) Reikšmė *garbingas, doras*.

(28) Reikšmė *taupi*.

(29) Reikšmė *visus, ištus*.

(30) Reikšmė *pamaldus*.

(31) Moteriškosios giminės įvardžiutinių būdvardžių formos su pastoviuoju fragmentu *-oj-*, kuris yra tapęs savotiška priesaga, būdingos rytų aukštaičiams širvintiškiams [20, 51].

(32) Ši forma, kaip ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai, turi daiktavardinę galūnę. Apie rytų aukštaičių uteniškų įvardžiutinių būdvardžių daiktavardines galūnes žr. [14, 60].

(33) Tokios įvardžiutinės formos, kurios sudarytos iš daiktavardžio ir įvardžio, laikomos reliktinėmis, jų nemažai užfiksuota XVI–XII a. raštuose [25, 33].

rytų aukštaičių patarmėms (*stiprus / stipras; bjaurus / bjauras; malonus / malonas; skaitus / skaitas; aštrus / aštras; blaivus / blaivas; ramus / ramas; šykštus / šykštas; ankštus / ankštas; mielas / mielus; meilus / meilas*).

2. Rasta keletas retesnių būdvardžio kamienų mišimo atvejų: *u* ir *ia* kamienai (*malonus / malonis*); *a* ir *ia* kamienai (*vienatinis / vienatinas; geranorus / geranoris*).

3. Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių formos svyruoja tarp *ia* ir *iia* kamienų, tai rodo pramaišiu vartojamos vienaskaitos vardininko (šauksmininko) ir vienaskaitos galininko formos su galūnėmis *-is* ir *-ias*, *-į* ir *-ią*.

4. Raštų specifika ir autorių tarmė lėmė daugelio archajiškų tiek priesaginių, tiek įvardžiutinių formų būdvardžių vartojimą.

Gauta 2015 02 16

Priimta 2015 03 26

Literatūra

- [1] BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865, biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. T. 2. Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1963.
- [2] DROTVINAS, Vincentas; GRINAVECKIS, Vladas. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*. Vilnius: Mintis, 1970.
- [3] KAIKARYTĖ, Aušra. *Joniško šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*: daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2010.
- [4] KARACIEJŪTĖ, Vitalija. *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*: daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2013.
- [5] KEINYS, Stasys. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Šiaulių universiteto I-kla, 1999.
- [6] *Lietuvių enciklopedija*. T. 2. Redagavo V. Biržiška. Boston: Lietuvių enciklopedijos I-kla, 1954.
- [7] *Lietuvių enciklopedija*. T. 28. Redagavo J. Grinius. Boston: Lietuvių enciklopedijos I-kla, 1963.
- [8] *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto I-kla, 2004.
- [9] *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- [10] MARKEVIČIUS, Aurimas. *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2009.
- [11] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo, 1979.
- [12] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1995.
- [13] RINKAUSKIENĖ, Regina. Būdvardžių kamienų mišimas uteniškių tarmėje. *Žmogus ir žodis*, 2001, t. 3, Nr. 1, p. 48–52.
- [14] RINKAUSKIENĖ, Regina. Įvardžiutiniai būdvardžiai uteniškių tarmėje. *Kalbotyra*, 2004, t. 53, Nr. 1, p. 59–64.
- [15] RINKAUSKIENĖ, Regina. XIX amžiaus raštų, rašytų rytų aukštaičių tarme, veiksmažodžio morfologijos ypatumai. *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), 336–342.
- [16] RINKAUSKIENĖ, Regina. Prielinksnių su naudininku vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 2012, t. 14, Nr. 1, p. 124–128.
- [17] RINKAUSKIENĖ, Regina. Vietininkų vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme. *Valoda – 2012. Valoda dažadu kultūru kontekstā*, 2012a, p. 38–44.
- [18] RINKAUSKIENĖ, Regina. Šalutinių sakinių jungtukai XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme. *Valoda – 2013. Valoda dažadu kultūru kontekstā*, 2013, p. 62–68.
- [19] RINKAUSKIENĖ, Regina. Dviskaitos ir daugiskaitos konkurencija XIX amžiaus raštuose rytų

aukštaičių patarme. *Martynui Mažvydui atminti: raštijos raida ir XXI amžiaus iššūkiai*. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2014, p. 92–97.

[20] *Širvintiškių tekstai*. Parengė Ž. Markevičienė, V. Markevičius, A. Markevičius. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2009.

[21] *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 3. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.

[22] *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 4. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

[23] VANAGAS, Vytautas. *Lietuvos rašytojų sąvadas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-klasė, 1996.

[24] ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-klasė, 1957.

[25] ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.

[26] ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. T. 2. Vilnius: Mokslo, 1981.

[27] ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslo, 1990.

Santrumpos

ABK – Andrius Benediktas Klungys

AK – Antanas Kitkevičius

HB – Henrikas Balevičius

KMM – Kazimieras Michnevičius-Mikėnas

LB – Laurynas Bortkevičius

MC – Mykolas Cerauskas

MS – Mykolas Smolskis

TL – Tadas Lichodzejauskas

REGINA RINKAUSKIENĖ

The tendencies of adjective stems alteration in 19th century texts written in the Eastern Aukštaitian Dialect

Summary

In this article the morphology of the 19th century texts written in the Eastern Aukštaitian dialect is analysed. The language of religious texts written by the representatives of that century, i. e. Mykolas Cerauskas, Laurynas Bortkevičius, Henrikas Balevičius, Mykolas Smolskis, Tadas Lichodzejauskas, Kazimieras Michnevičius-Mikėnas, and Antanas Kitkevičius, is reviewed. The special attention is paid to the adjective morphology. The tendencies of stems alteration of both descriptive and pronominal adjectives are described; also, archaic forms of adjectives are discussed. Furthermore, it was observed that most of the adjective stems alterations are common to today's Eastern Aukštaitian sub-dialect.

Key words: 19th century, Lithuanian religious texts, Eastern Aukštaitian subdialect, morphology, adjective, stems alteration